

Приватни новчани заводи у Алексинцу између два светска рата*

АПСТРАКТУМ: Крајем XIX века у Србији се појавио велики број новчаних завода са акционарским капиталом. Ове установе развијале су се до почетка периода ратова, у коме ће им нормалан рад бити онемогућен. У првим годинама постојања Краљевине СХС новчани заводи доживели су експанзију, али је Велика економска криза онемогућила пословање највећег броја приватних финансијских установа. На основу приказаног могуће је остварити увид у рад паланачких новчаних завода, сагледати њихов значај за околину, проблеме са којима су се сусретали, као и судбину када је држава морала да од пропасти спасава земљораднике као основни друштвени слој у Краљевини Југославији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Алексиначка штедионица, Алексиначка банка, Привредна банка, дивиденда, економска криза

Још током тридесетих година XIX века у Србским новинама могло се уочити да је постојање финансијских установа схваћено као предуслов могућности да дође до развоја трговине, занатства или било каквог корисног посла. Ипак, било је потребно четврт века да законом од 24. августа 1862. држава пропише функционисање Управе фондова, као кредитне установе с правом давања хипотекарних зајмова.¹ Први приватни новчани завод, Прва српска банка, основана 1869. била је кратког века, док се локални новчани заводи на акционарској основи (Београдски кредитни завод, Смедеревска кредитна банка и Ваљевска штедионица) појављују од 1871. године.²

За организовање банкарског система у Србији од великог значаја био је пројекат закона о оснивању српске емисионе установе, потврђен 6. јануара 1883, након кога је Привилегована народна банка Краљевине Србије отворила своје шалтере 2. јула 1884. и постала значајан чинилац извора кредита новча-

* Рад је рађен у оквиру Пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. бр. 178028) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Момир Гломазић, *Историја Државне хипотекарне банке 1862–1932*, Београд 1933, 59.

² Андреј Митровић, *Стране банке у Србији 1878–1914, политика, прогрес, европски оквири*, Београд 2004, 33.

ним установама.³ До 1888. године, када је у Алексинцу основан први новчани завод, у Србији је већ било 37 банака, са капиталом од 8,7 милиона динара и укупним обртом од око 251,5 милиона и чистом добити од 926.000 динара.⁴ Важна етапа у развоју српске привреде био је период Царинског рата са Аустро-Угарском, када је после дугог периода слободне трговине Србија направила продор у правцу јаче протекционистичке спољне трговине, како би могла да надомести недостатак увоза. Ефекти ембарга појачани су у време анексионе кризе 1908–1909. године, пошто је динар задржао једнаку вредност са француским франком, па се осећала оскудица новца, тако да су створени повољни услови за оснивање великог броја есконтних банака. Тако је и у Алексинцу, поред већ постојеће Алексиначке штедионице, 26. јуна 1908. основана и Алексиначка задруга.⁵ До почетка Првог светског рата на простору јужне Србије пословало је 19 новчаних завода: 8 у Нишу, 6 у Лесковцу, 2 у Алексинцу, 2 у Власотинцу и 1 у Врању.

Управни одбор Алексиначке задруге бројао је 11, а Надзорни 7 чланова.⁶ Као оснивачи уписани су: прота Аврам Миловановић, Тодор В. Стојановић, судија; Тривун М. Стојановић, трговац; Коста Д. Митровић, управник пореског одељења; Стеван С. Илић, кафеџија; Милосав А. Ђорђевић, обућар; Живојин Р. Петровић, кафеџија; Милун Н. Миљковић, трговац; Михаило Срећковић, трговац; Коста М. Јанковић, трговац; Тихомир Маринковић, учитељ; Лазар С. Петровић, трговац; Ђока Тимић, столар; Стојан Цоја Стаменковић, кафеџија; Јован Јанковић, окружни марвени лекар; Петар Н. Ђорђевић, управник алексиначке основне школе; Милојко Илић, земљорадник из Прђиловице; Михаило Срећковић; Ђорђе С. Јовановић, свештеник; Лазар М. Мартиновић, свештеник из Житковца; Лука Јевремовић, управитељ учитељске школе; Јоца Л. Трифунац, трговац; Атанасије Марковић; Таса Голубовић; Димитрије Петровић, трговац; Драг. М. Спасић, општински писар из Тешнице; Микаило С. Ничић, из Моравца; Свет. Р. Жујевић, свештеник из Адровца; Василије Р. Тодоровић, срески писар из Прђиловице и Милован Јовановић, срески начелник из Прђиловице.⁷

³ Иван М. Бецић, *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд 2012, 483.

⁴ *Историја Српског народа*, VI–1, Београд 1994, 17. (Светлана Ђурђевић у „Акционарска друштва у Алексинцу“, *Нишки зборник*, 22, Ниш 2013, 148 наводи да је Алексиначка штедионица основана 1887. Да је основана 1888. види се из *Анализа биланса, додаток Народном благостању*, 51, Београд 1934, 232).

⁵ *Правила Алексиначке банке*, Ниш 1921, 1.

⁶ У 1921. број чланова Управног одбора смањен је на 9, а Надзорног на 5 (*Исто*, 24, 31). Даље смањење чланова управе извршено је 1929. од када је Управни одбор бројао 6, а надзорни 3 члана. (Архив Југославије (АЈ), фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије (65), ф. 1092, ај. 2076, у даљем тексту АЈ, 65–1092–2076, Извештај Управног одбора Алексиначке банке од 24. фебруара 1929).

⁷ *Правила Алексиначке задруге*, Београд 1908, 9–23.

Почетни оснивачки капитал обе алексиначке банке износио је по 100.000 динара, али је у периоду Царинског рата он постао недовољан, па су Алексиначка задруга 1909, а Алексиначка штедионица 1910. године повећале свој капитал на 200.000 динара.⁸ Пословање новчаних завода у овом периоду било је стабилно и профитабилно, тако да су банке редовно делиле дивиденде својим акционарима. Иако млађа по дужини пословања, Алексиначка задруга остваривала је већу добит, па је дивиденда за 1910. износила 7%, за 1911. 9%, а за 1912. годину 8%. Алексиначка штедионица поделила је својим акционарима дивиденду за 1903. од 4%, током 1904–1906. 5%, 1907–1909. 6%, за 1910. 4%, а за 1913. годину 4%.⁹

Балкански ратови су утицали на рад новчаних завода, али се код појединих банака криза у пословању није осећала и оне су чак веома успешно радиле. Есконт меница и штедни улози код Алексиначке штедионице достигли су максималан ниво управо половином 1914. године. Банка је потраживала преко 1.000.000 динара на основу меница, а улози на штедњу износили су више од 700.000 динара.¹⁰ Попут знатног дела новчаних завода у Србији и Штедионица се бавила пословима некарактеристичним за банкарство, као што је оснивање и преузимање индустријских и трговачких предузећа. Још неколико година пре избијања Великог рата покренула је изградњу електричне централе, чије је пуштање у рад планирано 1914. године. Овакав вид пословања јасно показује да у Србији није била извршена подела новчаних завода на пословне банке и на чисто банкарске установе, али говори и о структури акционара. То су првенствено били трговци који су се најбоље сналазили у пословима са разном робом и којима су за улагања била неопходна већа новчана средства, до којих су долазили управо из установа чији су били акционари. Са друге стране, већи пословни подухват тражио је заједничка улагања, па су банке на овај начин представљале конзорцијум који је служио за финансирање разних пројеката.

Са избијањем Великог рата новчани заводи на југу Србије нашли су се у позицији да им је драстично смањен обим рада услед мобилизације комитената и општег смањења послова, али се нису налазили у непосредној опасности од ратних збивања. Ратне операције са почетка јесени 1915. године онемогућиле су било какав рад банака, док је окупација Србије значила почетак великог страдања за становништво и све видове имовине.

Како се седиште Народне банке налазило на самој граници са Аустро-Угарском, њена имовина пренета је, у жеку кризе, 24. и 25. јула 1914. из Београда у Крушевац, где је била прилично сигурна. Опасност по њену и имовину новчаних завода на југу Србије настала је са почетком јесени 1915.

⁸ *Compass, Jugoslawien*, Wien 1931, 260–261.

⁹ Исто, 260–261.

¹⁰ АЈ, 65–1092–2076, Извештај Управног одбора Алексиначке штедионице од 15. августа 1920.

године, па је извршена нова евакуација почевши од 10. октобра. Велики број новчаних завода, међу којима је била и Алексиначка штедионица, прикључио је своје портфеље транспорту Народне банке, са циљем да се они пребаце ван земље. Колико је ситуација била критична видљиво је по томе што је воз за Солун са имовином Народне банке из Крушевца и Ниша прошао у раним јутарњим часовима 16. октобра 1915. кроз Врање, свега неколико сати пре него што је бугарска војска ушла у ту варош и пресекла пругу Ниш–Скопље.¹¹ Портфељ и архива Алексиначке задруге били су сачувани у самом месту, што се односило и на књиге и остале вредности Алексиначке штедионице. Намештај и друге покретности које су се налазиле у банчиним локалима биле су упропашћене од окупатора.¹²

Алексиначки срез имао је 1921. године 26.642 становника, а сама варош 4.773 становника.¹³ После великих људских и материјалних губитака овом крају биле су неопходне установе које ће финансирати обнову и изградњу. Попут многих новчаних завода у Србији, међутим, ни алексиначки нису били у могућности да одмах наставе рад после окончања рата. Период непосредно по склапању примирја па до половине 1920. новчани заводи проводили су у прикупљању својих ресурса (пословних књига, обнови уништеног канцеларијског намештаја и материјала) и чекали закон о ликвидацији мораторног стања да би кренули са обављањем послова. Током мораторног стања банке су могле да рачунају само на средства оних комитената који су сами желели да регулишу своја предратна дуговања, док су саме имале обавезе према својим упосленицима.

Банке су често жустро одговарале на закон о мораторијуму, али је Алексиначка штедионица отишла корак даље у критиковању владиних мера наводећи да су новчани заводи дали материјалну подршку држави у рату, као и свој персонал, којем су признали право на плату. Зато је Управни одбор сматрао да је поштено да, ако банке нису могле да имају корист, а оно да не претрпе штету. Критиковали су државу што је укинула камату, а сама се није потрудила да им надокнади изгубљено. Док се непријатељ користио њиховом имовином, „то се могло и разумети, али да се према нама сопствена држава на тај начин понаша“ то нису могли разумети.¹⁴

Онемогућено пословање у рату и послератне високе цене утицале су да Штедионица није била у стању да обезбеди довољно средстава за изградњу електричне централе, тако да је њихово електрично друштво, са капиталом од 250.000 динара, служило само за дистрибуцију електричне енергије која

¹¹ *Народна банка 1884–1934*, Београд 1934, 90–91.

¹² АЈ, 65–1092–2076, Изјаве председника Алексиначке задруге Ђорђа Петровића и председника Алексиначке штедионице Илије Х. Илића од 29. марта 1919.

¹³ *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921. год*, Сарајево 1932, 40.

¹⁴ АЈ, 65–1092–2076, Извештај Управног одбора Алексиначке штедионице од 15. августа 1920.

је набављана од других произвођача.¹⁵ Њену замисао у извесној мери спровела је Алексиначка задруга, која је од 28. августа 1921. пословала под именом Алексиначка банка. Она је основала Електрично командитно друштво, које је Алексиначка снабдевала електричном енергијом и потребним електричним материјалом. Централа је стављена у погон 1926. године, са трансформаторима јачине 2 пута 30W.¹⁶ Пословође електричног друштва уједно су били и чланови Управног одбора Алексиначке банке, а најдуже су се на том месту задржали: Стојан Стаменковић, председник; Димитрије Ђ. Петровић, потпредседник; Стеван С. Илић; Милан Ђ. Нешић; Добросав Ђ. Коцић; Божин С. Илић; Димитрије Н. Игњатовић; Јован Милојевић и Бранко Јовановић.¹⁷

Да би прикупиле неопходна средства за рад обе банке апеловале су на предратне дужнике да у складу са својим могућностима отплате део дуговања. После укидања мораторног стања наплата је интензивирана, тако да је до краја 1920. године Алексиначка банка наплатила већ половину предратних дуговања, док је Штедионица до краја 1921. смањила портфељ предратних потраживања на једну трећину.¹⁸ Обе банке бележиле су и повећање улога на штедњу, чему је у многоме допринела политика исплаћивања улога одмах и без обзира на висину улога, док су менице код Ликвидационе банке реализоване у потпуности тек 1927. године.

Све предузете мере нису биле довољне без повећања банчиног основног капитала. Обе банке су у наредним годинама извршиле докапитализацију, али је темпо повећања главнице био диктиран финансијском моћи акционара. При томе, жеље су често биле изнад могућности, тако да су одобрења за повећање капитала неретко била стопирана. Одлука о повећању главнице Алексиначке штедионице са 500.000 на 1.000.000 динара, донета на ванредном збор акционара 30. октобра 1921, била је стопирана будући да претходна главница није била уплаћена у потпуности.¹⁹ Банка је одобрење за повећање капитала добила тек наредне године, а уплата је извршена током 1923.²⁰ Алексиначка банка је увећала свој капитал на 500.000 динара до краја јуна 1922, док је пуна главница

¹⁵ *Compass*, 1931, 261.

¹⁶ *Статистика електричних централа у Краљевини Југославији, стање у јулу 1932. године*, Загреб 1933, 2–3.

¹⁷ АЈ, 65–1092–2076, Допис Алексиначке банке банској управи у Нишу од 8. јуна 1932.

¹⁸ АЈ, 65–1092–2076, Извештај Управног одбора Алексиначке задруге од 20. марта 1921; Извештај Управног одбора Алексиначке штедионице од 5. марта 1922.

¹⁹ *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, 213, Београд 24. септембар 1921.

²⁰ АЈ, 65–1092–2076, Извештај Управног одбора Алексиначке штедионице поднет на збору акционара одржаном 5. новембра 1922.

од 1 милион динара била уплаћена до 1. марта 1924.²¹

Инвестициона политика банака била је диктирана потребама државе и становништва за изградњом, тако да се велики број њих упуштао у финансирање, оснивање и преузимање индустријских и трговачких предузећа. Банке су се јавиле као власници низа грађевинских предузећа, фирми и магацина који тргују намирницама, пивара итд. И обе алексиначке банке покушале су да са небанкарским пословима остваре зараду, тако да је Алексиначка задруга почетком 1921. отворила велетрговину са колонијалном робом, али је неуредан и нередован железнички саобраћај изазивао застоје и проблеме, тако да су посао ликвидирали да не би претрпели штету.²² Алексиначка банка је отворила робно одељење марта 1921, а комисионо августа. Исте године на лицитацији је купила стару судску зграду за 50.000 динара, коју је срушила, искористила материјал за нову и у партнерству са Симом Јовићем уложила 124.265,10 динара. Овом трансакцијом банка је успела да врати новац и заради 33.337,40 динара.²³

Крајем септембра 1922. менични и ломбардни зајмови код Народне банке достигли су рекордан износ од 1,526 милијарди динара и дошли до крајње границе банчиних законских средстава. Зато је Народна банка била принуђена да обустави давање нових кредита по есконту и да све кредите почев од 1. јануара 1923. поново смањи за 10%, а да есконтовање меница по већ одобреним кредитима продужи и даље у новим границама.²⁴ Тако је од 1923. настала криза кредита, како за предузетнике, тако и трговце и индустријалце који су уложили средства изнад својих платежних могућности. Последица улагања у индустрију и грађевинарство због обнове земље учинила је знатан део финансијског капитала непокретним, поготово за државу која није имала велики и груписан капитал, а нарочита оскудица осећала се током сезоне извоза. Банке у Алексинцу ипак су располагале са довољно капитала за здраве и сигурне послове, тако да су се у наредном периоду бавиле углавном банкарским пословима.

Располагале су са довољно средстава захваљујући сталном расту улога на штедњу који је и целој земљи довео до промене структуралног односа између властитих и туђих средстава којима су банке располагале. Док је тај однос 1920. године био 43 : 57%, због знатног пораста улога износио је 1929. године 24,1 : 75,9%.²⁵ Потреба за кредитима утицала је и на повећање каматне

²¹ АЈ, 65–1092–2076, Извештај Управног одбора Алексиначке банке поднет на скупштини одржаној 16. марта 1924.

²² АЈ, 65–1092–2076, Извештај Управног одбора Алексиначке штедионице поднет на збору акционара одржаном 5. марта 1922.

²³ АЈ, 65–1092–2076, Извештај Управног одбора Алексиначке банке поднет на скупштини одржаној 12. марта 1922.

²⁴ I. M. Becić, *Finansijska politika Kraljevine SHS 1918–1923*, Beograd 2003, 215.

²⁵ Joso Lakatoš, *Jugoslavenska privreda*, Zagreb 1933, 216.

стоје. Од 1919. до 1922. активна каматна стопа кретала се између 7–12%. У првој половини 1923. забележила је нагли скок и достигла 20–24%. Наредна година била је врхунац каматне кризе и у њој је обична камата била 24%, али је понегде достигла и 30%, па и више. У наредне две године кретала се 18–20%. Од 1927. приметна је тенденција опадања каматне стопе и она је код већих новчаних завода износила 14–18%. У 1928. и 1929. давани су кредити и по 12%, али се у том тренутку за нормалну камату сматрало 14%.²⁶ Каматна стопа код алексиначких банака кретала се 16–18% током 1923, а 18–20% у 1924, а 15–20% у 1926. години. Истовремено, камата коју су банке плаћале штедишама кретала се 6–8% на годишњем нивоу.²⁷

Послератни развој вароши, успешан рад двеју банака и могућност да се новац пласира под повољним условима утицали су да се 17. новембра 1926. у алексиначком суду под именом Привредна банка А. Д. протоколише још један новчани завод.²⁸ Алексиначки срез састојао се у то време од 13 општина, 31 насеља и 4.577 домова са 28.608 становника.²⁹ До краја 1926. уплаћена је главница од 300.000 динара, али је она у наредној години достигла главнице постојећих завода. Оснивачи Привредне банке били су: Светомир М. Петровић, трговац; Михаило Срећковић, трговац и народни посланик из Моравца; Михаило Срећковић, адвокат; Јован Јеремић, кафеџија; Војислав В. Петровић, виши банкарски чиновник из Београда; Милутин Д. Милутиновић, апотекар, Божидар Р. Голубовић, трговац, Станимир Видановић, трговац; Сава Завишић, трговац из Ражња; Драгољуб Голубовић, кафеџија; Богомир Јовановић, трговац; Милутин Милановић, опанчар; Миливоје Миловановић, бравар; Милија М. Миловановић, економ из Краљева; Љубомир Јовановић, професор; Владимир М. Локсимовић, шеф финансијске управе и Ненад М. Стојановић, пензионер. Први Управни одбор: Ђока Тимић, Михаило Срећковић, Михаило Срећковић, Светомир М. Петровић, Јован Јеремић, Сава Завишић и Војислав В. Петровић.³⁰ Занимљиво је да број чланова управе завода није био експлицитно одређен, већ се кретао од 7 до 9 чланова у Управном одбору и 3 до 5 чланова у Надзорном одбору.³¹

²⁶ Новак Поповић, Душан Мишић, *Наша домаћа привреда, фактори, стање, унапређење*, Београд 1929, 60–61.

²⁷ АЈ, 65–1092–2076, Извештаји Управног одбора Алексиначке банке од 16. марта 1924, 22. фебруара 1925. и 20. фебруара 1927.

²⁸ АЈ, 65–1092–2076, Допис Привредне банке начелнику среза Алексиначког од 5. априла 1932.

²⁹ *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Almanah (1927–1928)*, svezak III, Zagreb 1929, 431.

³⁰ АЈ, 65–1092–2076, Записник са Претходног збора акционара одржаног 14. новембра 1926.

³¹ *Правила Привредне банке А. Д. у Алексинцу*, Београд 1926, 4–7.

Година	Број банака	Број филијала	Укупно
1922.	641	374	1.015
1923.	654	357	1.011
1924.	651	306	957
1925.	666	293	959

Табела 1. Банкарски апарат Краљевине СХС у време оснивања Привредне банке³²

Пословање алексиначких банака до тренутка избијања банкарске кризе у Краљевини Југославији 1931. године носило је све одлике пословања локалних новчаних завода у држави. Услед стагнације послова од 1925. почео је да се јавља вишак новца на тржишту, али заводи, под утиском претходних година, ретко су помишљали на смањење камате. Одређеним комитентима су одобравани кредити под повољнијим условима, али већини се није одобравао или је одобрен под тежим условима. У 1926. години вишак непласираног новца био је још већи и тиме је наслућиван прекид кредитне кризе. Бржи пад каматне стопе онемогућиле су неродне године (1927. и 1928), али је тенденција пада задржана. Успешност пословања у 1925. години најбоље илуструје висина дивиденде. Просечна дивиденда у Војводини износила је 16%, Србији, Босни и Херцеговини 13%, Словенији 12% и у Хрватској 11%.³³ Иако већ високе, дивиденде и чиста добит многих банака биле су у ствари још више. Пошто су ови подаци били меродавни за одређивање висине пореза многе банке су их приказивале мањим него што су заправо били. Зато је чланом 175 Финансијског закона за 1926/27. годину предвиђено да предузећа обавезана на јавно полагање рачуна морају да дају на увид своје књиге и рачуне финансијским властима. Органи који су вршили увиђај били су дужни да чувају пословне тајне и контролишу само податке који се тичу плаћања пореза.³⁴

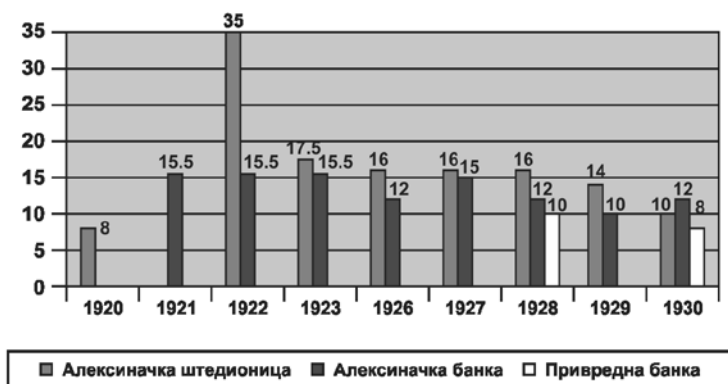
Немогућност пласирања располагајућих средстава у привреду значило је и неповлачење одобрених кредита код већих новчаних завода. Главни комитенти највећег броја локалних банака после 1925. постали су земљорадници, а њихово брзо задуживање услед нерентабилне производње и „маказа цена“ постављало је пред државу питање њиховог раздужења. Банке нису повољно реа-

³² АЈ, збирка Добривоја Стошовића, 81–1–1, Банкарство и осигурање.

³³ Изузетно високе дивиденде забележиле су Штедионица у Пригревици – 60% и Грађанска штедионица у Модошу (Јаша Томић) – 47,6%. Boris Kršev, *Banкарство u Dunavskoj banovini*, Novi Sad 1998, 92.

³⁴ Лаза Костић, Адам Максимовић, *Зборник финансијских закона од 1919–1939/40*, Нови Сад 1939, 320.

говале на гласине о раздуживању земљорадника, сматрајући да су оне утицале да многи који су били у стању да регулишу своја дуговања то нису чинили, рачунајући да ће им дугови бити опроштени. Зато су многе банке биле резервисане према кредитирању земљорадника, мада је Алексиначка банка процењивала да се у алексиначком крају сељак задуживао за повећање производње и куповину земље, тако да није било ни 10% лакомисленог сељачког кредита. Просечна сума на меницама сељака у Алексиначкој банци била је 2.800 динара, тако да суме нису биле велике и није било потребе за евентуалну судску наплату.³⁵

Графикон 1. Дивиденде алексиначких банака (у процентима)³⁶

Година	Главница	Есконт меница	Улози на штедњу	Резервни фонд
1920.	293.092,50	576.115	787.014	43.996,80
1922.	400.000	908.600	1.161.164,15	48.231,10
1929.	1.000.000	4.174.000	5.927.305	289.014
1930.	1.000.000	3.964.900	6.666.061	311.630

Табела 2. Главне позиције Алексиначке штедионице (у динарима)³⁷

³⁵ АЈ, 65–1092–2076, Извештај Управног одбора Алексиначке банке од 24. фебруара 1929.

³⁶ *Compass*, 1931, 260–261.

³⁷ *Jugoslavenski kompas*, Zagreb 1921, 328; АЈ, 65–1092–2076, Рачун изравнања Алексиначке штедионице за 1922; *Compass, Jugoslawien*, Wien 1930, 265; *Compass*, 1931, 261.

Година	Главница	Есконт меница	Улози на штедњу	Резервни фонд
1919.	200.000	475.610	207.107,65	16.393,99
1920.	200.000	484.795	286.292,40	11.524,20
1921.	300.000	504.120	742.235,85	17.324,20
1922.	500.000	858.840	1.160.819,45	47.054,30
1923.	913.990	2.012.810	1.781.573,40	74.301,70
1924.	1.000.000	2.307.000	2.256.416,60	103.439,55
1926.	1.000.000	3.461.480	3.921.839,15	158.935,75
1927.	1.000.000	4.426.950	4.851.153,40	189.400,35
1928.	1.000.000	4.816.650	5.303.088	219.114,20
1929.	1.000.000	5.467.841	5.668.898	248.468
1930.	1.000.000	5.887.791	6.827.254	278.444

Табела 3. Главне позиције Алексиначке банке (у динарима)³⁸

Година	Главница	Есконт меница	Улози на штедњу	Резервни фонд
1926.	305.060	495.600	308.918,90	-
1927.	1.000.000	1.664.030	798.366,75	1.800
1928.	1.000.000	1.878.270	1.012.640,95	28.284,15
1930.	1.000.000	2.488.240	1.667.253	127.896

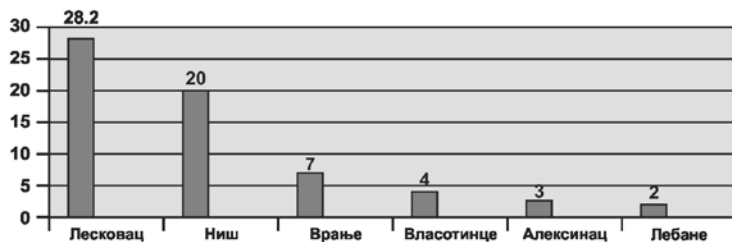
Табела 4. Главне позиције Привредне банке (у динарима)³⁹

Позиције све три банке дају правилност из које се може лако закључити да је у другој половини 1920-их година есконт меница био централни посао банака и да су, с обзиром на слаба улагања у индустрију, главни комитенти постали земљорадници. Уједно, банке су бележиле сталан прилив улога на штедњу, који су постали најважнији и највећи део обртног капитала, а у случају две старије банке били су готово седам пута већи од основног капитала, односно пет пута већи од сопствених средстава уколико би се рачунали и резервни фондови.

Из графикана 2 уочљива је доминација (за јужну Србију) индустријализованог Лесковца по снази локалних новчаних завода. Количина финансијског капитала омогућавала је (или није) привредни развој краја, а велики број новчаних завода са невеликим капиталом није могао да буде привредни носилац.

³⁸ *Jugoslavenski kompas*, Zagreb 1920, 145; *AJ*, 65–1092–2076, Рачуни изравнања Алексиначке банке 1920–1928; *Compass*, 1930, 265; *Compass*, 1931, 260.

³⁹ *AJ*, 65–1092–2076, Рачуни изравнања Привредне банке 1926–1928; *Compass*, 1931, 261.

Графикон 2. Финансијска моћ банака у јужној Србији 1928. године (у милионима динара)⁴⁰

Зато и не чуди да је у самом Алексиначу једино важније привредно предузеће било Електрично командитно друштво, али и оно се није бавило производњом електричне енергије већ њеном дистрибуцијом. Друштво је закупљивало струју од фирме „Рудници угља“ у Алексиначу и продавало је привредницима и грађанима. Рентабилност Друштва била је под знаком питања јер је најчешће закупљивало већу количину струје него што је могло да прода. Тако је у 1930. години набављено 69.500 KWh, а продато 54.000 KWh. Главни проблем била је цена по којој је електрична енергија нуђена, највиша у јужној Србији.⁴¹

У Лесковцу је постојало 5 акционарских новчаних завода, у Нишу 9, у Врању 6, у Власотинцу 3, у Алексиначу 3, а у Лебану 2. Тиме је учљива и величина новчаних завода, јер је у граду у коме су банке располагале са највише капитала, њихов број био најмањи, чиме су били мањи и трошкови режије, а реална снага установе већа. Уколико би се новчани заводи упоредили према броју становника наведених вароши, концентрација капитала по једном становнику даје следећу слику: у Лесковцу 1.599 динара, у Власотинцу 757, у Нишу 564, у Алексиначу 556, а у Лебану 235 динара.⁴² Приметно је да је у Власотинцу, које је према броју становника било величине Алексинач, концентрација капитала

⁴⁰ Споменница на прославу педесетогодишњице ослобођења Лесковца 1877–1927, Лесковац 1928, 199; И. М. Бецић, „Привредна банка А. Д. – Лебане“, *Лесковачки зборник*, XLVI, Лесковац 2006, 165; И. М. Бецић, „Јабланичка кредитна штедионица – Лебане“, *Лесковачки зборник*, XLIX, Лесковац 2009, 107; Слађана Здравковић, „Финансијска моћ Власотинца у међуратном периоду“, *Лесковачки зборник*, LIV, Лесковац 2014, 251.

⁴¹ Командитно друштво наплаћивало је по KWh 10 динара за расвету, 8 динара за јавну расвету и 6 динара за моторе. Електрична предузећа нишке општине наплаћивала су за расвету 3,5 динара, хотеле и трговине 5 динара, млинове 1,7 динара, док је јавна расвета била бесплатна. Лесковачко електрично друштво наплаћивало је расвету 8 динара, јавну расвету 5,2 динара, напајање мотора 1–2 динара, са обавезним минимумом, док је у Прокупљу расвета коштала 7–9, напајање мотора 3 динара, а јавна расвета наплаћивана је паушално. *Статистика електричних централа*, 2–111.

⁴² Израчунато према *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. год.* књ. II, Сарајево 1932, 64–106.

била осетно већа у односу на највећи град Ниш, који је био у сличној позицији као и Алексинац. Лебана, које је бројало преко 50% становника више од Алексинца, далеко је заостајало у финансијској моћи по свим критеријумима у односу на друге вароши јужне Србије.

Банкарска криза у Југославији избила је половином 1931, а новчани заводи имали су проблеме са пласирањем новца у нове зајмове, јер су се привредници и поред снижених камата нерадо одлучивали на нове послове, услед ниских зарада. Пад хартија од вредности, криза поверења, недостатак новца, кога је у оптицају било три пута мање од евентуалних улога улагача и штедиша, принудили су банке на тражење отплата по већ постојећим зајмовима, док се на давање нових није ни помишљало. Пад цена некретнина и покретности учинио је да су банке одједном остале на несигурним подлогама. Да би стабилизовала вредност динара Народна банка је знатно редуковала кредите, што је изазвало отказе истих и смењивање великих новчаних завода мањим, што је за последицу имало панику улагача и њихову навалу на шалтере. Нарочито у последњем тромесечју 1931. банкарство је ушло у опасну фазу кризе поверења, јер је током септембра и октобра дошло до праве навале на шалтере и подизања улога.

У средишту дубоких поремећаја изазваних најразорнијом дотадашњом кризом у свету налазила се пољопривреда. Аграрна криза имала је снажно последично дејство на друге гране привреде, поготово у земљама у којима је, попут Југославије, постојала аграрна пренасељеност. Катастрофалан пад цена житарица и осталих пољопривредних производа 1931. и 1932. године довео је презадужено сељаштво до ивице пропасти. Према анкети коју је спровела Привилегована аграрна банка у 1932. години трећина сељачких газдинстава у Југославији била је задужена. У 1931. њихов приход од пољопривреде био је 2,5 милијарди динара, док је дуг доспео за наплату износио 1,25 милијарди динара, од чега 800 милиона на износ камате, а 450 милиона на отплату главнице.⁴³ Велику отежавајућу околност чинио је и страховит пад цена пољопривредних производа, јер „у време када се користио кредитима, жито је било 300 динара за квинтал, а сад кад је требало да врати зајам, пшеница је пала на 100, а кукуруз на 80 динара“.⁴⁴ У таквим околностима био је угрожен есенцијални слој становништва државе и она се постарала да га заштити доношењем Закона о заштити земљорадника 19. априла 1932, којим је уведен мораторијум на исплату сељачких дугова. Иако је законом предвиђено да се и новчани заводи којима је угрожена ликвидност могу заштитити њиме, у пракси је то значило паралисање рада банака. Мораторијум, који је у почетку уведен на 90 дана и прописао да се земљорадници договоре о начину плаћања дуга са повериоци-

⁴³ Dragana Gnjatović, „Privilegovana agrarna banka u ulozi likvidacione banke“, *Bankarstvo*, 9–10, Beograd 2011, 16.

⁴⁴ Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, Rijeka 1970, 495.

ма, за новчане заводе значио је престанак рада у банкарском духу, па је највећи број њих прешао у стање ликвидације дотадашњих послова, по чему је 1932. година постала најтежа за пословање банака. Мораторијум на отплату дугова је стално продужаван, а тенденција Народне банке и Министарства трговине и индустрије да се каматна стопа максимизира ограничавала је могућност зараде која је могла бити постигнута на основу тржишних кретања.

За алексиначке банке то је значило осетно смањење обима послова и сталан губитак услед обавеза према штедиша и мораторијума на отплату земљорадничких дугова. Алексиначка штедионица је жестоко критиковала доношење закона о заштити земљорадника наводећи да „наш земљорадник није ни приближно у тако очајном стању, како су га приказивали његови назови пријатељи“.⁴⁵

Година	Главница	Есконт меница	Улози на штедњу	Резервни фонд
1927.	1.000.000	4.152.000	5.285.000	394.000
1930.	1.000.000	3.965.000	6.666.000	661.000
1932.	1.000.000	3.404.000	5.162.000	921.000
1933.	1.000.000	3.013.000	4.389.000	1.020.000

Табела 5. Главне позиције Алексиначке штедионице (у динарима)⁴⁶

Из табеле 5 може се уочити смањење послова по есконту јер се нови зајмови по меницама готово нису ни давали, као и смањење улога на штедњу за чак трећину са 6,66 милиона динара у 1930. на 4,39 милиона у 1933. години, јер је банка вршила исплату без отказа.

Улози су исплаћивани редукцијом активних послова пре свега меничних и ломбардних зајмова, потраживањем код Главног савеза земљорадничких задруга и смањењем готовине у благајни. Непокретности су у 1932. години биле повећане због преузимања плацева од дужника у виду отплате дуга, али су 1933. године због реализације у извесној мери опет смањене. Интересантно је повећање активних текућих рачуна са 1.731.000 у 1930. на 1.936.000 динара у 1933. години, што значи да су и упркос кризи давани нови зајмови иако у мањем обиму.⁴⁷ Знатно дотирање резервних фондова значило је јачање банчине снаге, али су бруто приходи опали за 55% 1933. у односу на 1930. годину. Смањење каматних стопа и њихово максимизирање представљало је за банке, посебно оне у унутрашњости, врло тежак удар, пошто се у раније практикованој стопи урачунавала и ризико-премија, која је у унутрашњости била веома

⁴⁵ *Анализа биланса*, 15. децембар 1934, 232.

⁴⁶ Исто, 232.

⁴⁷ Исто, 232.

велика. Последица је била та да су многи дужници лишени могућности за добијање нових зајмова и морали су да се поново обраћају зеленашима, који су налазили начин да изиграју законске прописе.

Немогући услови за рад приватних новчаних завода током четврте деценије XX века условили су њихово стављање под заштиту, што је значило да су постали сервис за отплату штедних улога према квотама средстава која су добијали од Привилеговане аграрне банке на основу предатих земљорадничких меница. Алексиначка штедионица је била принуђена да потражи заштиту 1935. године, док је Привредна банка то учинила 21. октобра 1936, а Алексиначка банка 19. фебруара 1938.⁴⁸

Агонија алексиначких банака окончана је током Другог светског рата, када су све три у потпуности престале са радом. Привредна банка ликвидирана је 6. јула 1942, док је Алексиначкој штедионица рад забрањен 19. фебруара 1944, а Алексиначкој банци 2. марта 1944. године.⁴⁹

⁴⁸ АЈ, 65-1092-2076, Захтев Привредне банке за стављање под заштиту од 21. октобра 1936; Молба Алексиначке банке од 19. фебруара 1938; Преглед хартија од вредности Алексиначке штедионице на дан 5. мај 1938.

⁴⁹ АЈ, 65-1092-2076, Допис министру народне привреде од 18. јула 1942; Одлука Дирекције за надзор над банкама од 19. фебруара 1944.